

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 36 – 38

UDC : 340.141(574)

The main directions of the State and law theory in Soviet Kazakhstan

Mynbatyrova N.K.

nurlaiym@mail.ru

Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: state, law, proletarian right, social right, Marxism, group attitude, theory of state and law

Abstract. The purpose of the article is the study and analysis of the main directions of the State and law theory in Soviet Kazakhstan. Scientists studied the period.

УДК : 340.141(574)

КСРО-дағы және кеңестік Қазақстандағы мемлекет және құқық теориясының негізгі бағыттары

Н.Қ. Мынбатырова

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қаласы

Түйін сөздер: мемлекет, құқық, пролетарлық құқық, социалистік құқық, марксизм, таптық көзқарас, мемлекет және құқық теориясы

Аннотация. Жұмыстың мақсаты – КСРО-дағы және кеңестік Қазақстандағы мемлекет және құқық теориясының негізгі даму бағыттарын анықтап, оған талдау жасай отырып, оның ерекшеліктерін зерделеу болып табылады. Кеңестік дәуірдің ең бастапқы кезеңінен бастап мемлекет және құқық теориясы саласындағы теоретик ғалымдардың негізгі ой-пайымдарына талдау жасау көзделеді. Сондай-ақ, кеңестік Қазақстанда мемлекет және құқық теориясының дамуына үлес қосқан ғалымдардың мемлекеттік-құқықтық пайымдаулары зерделенген. Жұмыстың методологиялық негізін жалпы танымдық принциптер мен арнайы ғылыми әдістердің іштей бірлігі мен байланысы құрады. Жұмысты орындауда жүйелік, тарихилық, салыстырмалы сараптау әдістері қолданылды. Автордың қол жеткізген нәтижелерін құқықтық саладағы реформаларды жүргізу барысында халықтың дәстүрлі құқықтанымын ескеру бағытында пайдалануға болады. Зан ғаукультетінде мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, құқықтық және саяси ілімдер тарихы пәндерін оқыту процесінде қолдануға болады.

Кеңестік кезеңдегі мемлекет және құқық теориясының дамуы негізінен марксистік ілімнің ықпалымен қалыптасқан болатын. Кеңестік кезеңдегі қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтыған негізгі идеология коммунистік қоғамды орнатуға бағытталған таптық танымға арқа сүйеді. Мемлекет және құқық теориясының негізгі категориялары мен түсініктері де осы қысаң идеологияның аясында өрбіп, жалған ғылыми таныммен көркемделе түсті.

Кеңестік кезеңде негізінен құқықтық идеологияның орнына пролетарлық идеологияны орнықтыру басты бағыт болып табылды. Мемлекет және құқық теориясында идеялық теориялық негіз марксистік-ленинистік мемлекет және құқық туралы ілімге сүйенген базистік қатынастардан туындағының қондырма ілімі болып табылды.

Қазан төңкерсінен кейін марксистік бағыттағы авторлардың барлығы большевиктердің қарарларын көбінесе пролетарлық құқық ретінде тани бастады. Осының негізінде пролетарлық құқық концепциясы орнығып, қалыптасты. Бұл концепцияның жактаушыларының бірі Д.И.Курский пролетариат диктатурасы кезеңінде «құқық» – дегеніміз пролетарраттың мұддесін білдіру деп атап көрсетті [1, с.104]. Кеңестік кезеңдегі маркстік құқық түсінігінің одан әрі

теориялық тұрғыда дамуына П.И.Стучка ерекше үлес қости. П.И.Стучканың пайымдауынша құқықтың таптық сипаты мойындалды. Төңкерістік диалетика сүйенген әдіс-тәсілдер басшылыққа алынды. Базистік қондырма ілімі құқықтың айқындаудың методологиялық негізі болып табылады [2, с.57-60]. Кеңес Үкіметінің алғашқы кезеңдерінде әділет халық комиссариаты қабылдаған актілерде құқықтың таптық түсінігі орын алып отырған болатын.

Кеңестік кезеңдегі құқықтың танымның қалыптасуында тағы бір ерекше атап өтетін тұлға Е.Б.Пашуканис, оның жалпы құқық теориясы және марксизм атты енбегінде негізінен марксизм ілімін негіздеушілердің жұмысына арқа сүйей отыра, құқықтың таптық табиғатына ерекше мән берген болатын. осы тұрғыдан алып қарғанда буржуазиялық құқық өте дамыған құқықтың соңғы типтерінің бірі болып табылады деп саналды [3]. Бұл жоғарыда айтқан пролетариат құқығының мұмкіндігін шектеді. Ал 1930 жылдардың ортасына таман осы автормен социалистік құқық деген негізгі концепция өмірге әкелінді. Тапсызданған кеңестік қоғам орнағандықтан, кеңестік мемлекет және оның құқығы туралы зерттеулердің де қажеттілігі туындағанына баса көніл бөлді. Кейіннен социалистік құқық туралы идея М. Доценконың жұмыстарында одан әрі дамыған болатын.

Кеңестік кезеңдегі заң ғылымы А.Я.Вышинскийдің ерекше ықпалымен одан сайын өрбі түсті. 1938 жылы ұйымдастырылған кеңестік мемлекет пен құқық ғылымының мәселелері туралы бірінші бас қосуда А.Я.Вышинскийдің құқықтың түсіну туралы негізгі концепциясы қалыптасты. Құқық бұл концепцияға сәйкес үстем тап өкілдерінің мұддесін білдіретін заң тұрғысында бекітілген мемлекетпен мақұлданған жүріс-тұрыс ережесінің көрінісі болып табылды [4]. А.Я.Вышинскийдің ұсынған құқықтың түсінудің бұл концепциясы легистік құқық танымға жатады. Себебі, бұл арада заң мен құқықтың ортасындағы айырмашылық негізге алынбаған, яғни «заң» дегеніміз «құқық» деп қабылданды.

Кеңестік кезеңде 1950 жылдардың ортасынан бастап қысан ғағыттағы құқық түсінігі белгілі дәрежеде сынға ұшырады. Құқық деген тек қана нормативтік таным ғана емес, сонымен қатар құқық нормасынан да кең құқықтың қатынастарда құқықтың түсінудің негізі болып табылды. Бұл концепцияны С.Ф.Кечекъян және А.А.Пионтковский ұсынған болатын. Кейіннен А.К.Стальевич болса, құқық нормасын құқықтың қатынасты құқықтың түсінудің негізі ретінде қарастыра отыра, оған құқықтың сананы да қосқан болатын. 1960-1980 жылдардың арасында құқықтың түсінудің қысан нормативтік бағытынан бас тартып, құқықтың түсінудің кең көлемдегі талқыламасы орын ала бастады.

Кеңестік Қазақстанда мемлекет және құқық теориясы қазақстандық белгілі ғалымдар С.З.Зиманов, М.Т.Баймаханов, Ф.С.Сапарғалиев, С.Н.Сәбikenов және т.б. ғалымдардың қажырлы енбегінің арқасында өрбіп, дамыды. Осылардың ішінде қазақ заң ғылымының патриархы атанған С.З.Зимановтың атқарған енбегі ерекше болып табылады. 1974 жылы Қазақстанда құқықтағы қарама-қарсылықтар мәселесіне қатысты мақала жазып, ғылыми ортаны осы мәселелермен айналысуга шакырған болатын. Бұл сол кезеңдегі ерекше маңызды ие болған енбектің бірі, М.Т.Баймахановтың монографиялық енбегінің шығуымен байланысты болды [5, с. 86]. С.З.Зиманов негізінен құқықтағы қарама-қайшылықтың субъективті себептері идеологиялық ұстанымдардың арқасында зертtele қоймағандығын айта келе, құқықтағы қарама-қайшылықты зерттеу тек қана теориялық тұрғыдан емес, тәжірибелік те маңызы зор мәселе екендігін алға тартқан болатын [6, с. 140]. 1982 жылы Ғылым Академиясының мемлекет және құқық институтының және Қазақ мемлекеттік университетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының бірлескен методологиялық семинарында зангерлер мен философтар алдында академик С.З.Зиманов «Жалпы құқық теориясы және оның құқықтану жүйесіндегі орны» тақырыбындағы баяндамасын жасады. Бұл баяндамада құқықтың түсінудің орны мен ролі кеңінен қарастырылған болатын. С.З.Зиманов өз баяндамасында тәжірибе үшін жалпы теориялық концепцияның маңызды роль атқарылатындығы айта келе, қазіргі кезеңдегі мемлекеттік құқықтың құрылыштағы жаңа мақсаттар мен мәселелер салалық заң ғылымының аясынан шығып жалпы құқықтану теориясының деңгейінде қарастырылуға бет бұргандығын айқындаған болатын. Сонымен қатар, жалпы мемлекет пен құқық теориясының негізгі мәселелерін ой елегінен өткізіп, қайта қарастыру да ұсынылды. Мемлекет пен құқық теориясына қатысты 1970 жылдары белгілі зангер ғалымдар ұсынған әр түрлі концептуалдық ойлардың жақсы және жаман қырлары ашылып талданған болатын. С.З.Зиманов жалпы мемлекет және құқық теориясын методологиялық

ғылымдар қатарына жатқызуға қарсы шығып, оны методологиялық мәні бар ғылым ретінде қарастыруды ұсынды. Бұл еңбекте сонымен бірге, жалпы жеке тұлғаның құқықтық мэртебесін айқындайтын ізденулерге басымдық беру қажеттілігіде айтылды. Сонымен қатар, осындағар арнайы заң ғылыминың бағытында қалыптастыру ұсынған болатын.

С.Зимановтың басшылығымен мемлекет және құқық теориясының көптеген мәселелері, ғылыми ортаның талқысына түсті. 1984 жылы С.Зимановтың басшылығымен жоғарыда аталған институт пен кафедраның бірлескен отырысы болып, үлкен талқылау өтті. Қазақстан жағдайында С.Зиманов құқық социологиясының қалыптасуы мен дамуына ерекше роль аткарған ғалымдарың бірі болды. 1980 жылдардың басында С.Зимановтың қажырлы еңбегінің арқасында сол кезеңде Кенес Одағында болып жатқан мемлекет пен құқықтың көптеген теориялық мәселелері туралы дискуссиялық талдаулар өткізілген болатын. Сондай талқылаудың бірі, В.С.Нерсесянтың құқықты түсінуге қатысты мақаласы туралы талқылау болған еді. Осы кезеңде құқықты қысан ғылыми нормативтік аядан кең түрғыда түсінуге қатысты бағыт талқылауға салынды. В.С.Нерсесян ұсынған құқық пен заңның аражігін ашу қажеттілігі туралы концепция Кенес Өкіметінің соңғы жылдарында және посткенестік жылдарда үлкен роль аткарды. Кейін қалыптасқан құқықты түсінудің либертарлық теориясының орнығына мұрындық та болды.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Курский Д.И. Избранные статьи и речи. -М., -Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. - 327 с.
- [2] Дрибин Л.Г. Стучка – теоретик и пропагандист марксизма-ленинизма. Рига, 1983. -484 с.
- [3] Пашуканис Е.Б. Общая теория права и марксизм. -М., 1924. // <http://www.gumer.info/bibliotek>
- [4] Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права. 2-е изд. -М.: Госюризdat, 1949. // <http://www.twirpx.com/files/law/tgp/ff.djvu/>
- [5] Баймаханов М.Т. Противоречия в развитии правовой надстройки при социализме / Баймаханов М.Т.; Отв. ред.: Зиманов С.З. - Алма-Ата: Наука КазССР, 1972. - 358 с.
- [6] Зиманов С.З. Общая теория прав и ее место в курсе теории государства и права. Алма-Ата, 1979.

REFERENCES

- [1] Kurskij D.I. Izbrannye stat'i i rechi. -M., -Gos. izd-vo jurid. lit-ry, 1958. - 327 s.
- [2] Dribin L.G. Stuchka – teoretik i propagandist marsizma-leninizma. Riga, 1983. -484 s.
- [3] Pashukanis E.B. Obshchaja teorija prava i marksizm. -M., 1924. // <http://www.gumer.info/bibliotek>
- [4] Vyshinskij A.Ja. Voprosy teorii gosudarstva i prava. 2-e izd. -M.: Gosjurizdat, 1949. // <http://www.twirpx.com/files/law/tgp/ff.djvu/>
- [5] Bajmahanov M.T. Protivorechija v razvitiu pravovoj nadstrojki pri socializme / Bajmahanov M.T.; Otv. red.: Zimanov S.Z. - Alma-Ata: Nauka KazSSR, 1972. - 358 c.
- [6] Zimanov S.Z. Obshchaja teorija prav i ee mesto v kurse teorii gosudarstva i prava. Alma-Ata, 1979.

Основные направления государственной и правовой теории в советском Казахстане

Ключевые слова: государство, право, пролетарское право, социалистическое право, марксизм, классовый подход, теория государства и права

Аннотация. Целью статьи является изучение и анализ основных направлений государственной и правовой теории в советском Казахстане. Изучены труды ученых того периода.

Сведения об авторах:

Мынбатырова Н.К. - кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби

адрес места работы – г. Алматы, пр. аль-Фараби 71

Телефон: 3 773333, вн.12-55, 12-56

e-mail – nurlaiym@mail.ru

Data of author :

Myrbatyrrova N.K. - a candidate of juridical science, associate professor of department of theory and history of the state and law, constitutional and administrative law, law faculty of Al-Farabi Kazakh National University.

address job is a city Almaty, boulevard of Al-Faraby 71

Telephone: 3 773333, internal 12-55, 12-56

e - mail - nurlaiym@mail.ru